

Robertas Jurgaitis, *Vilniaus seimelio veikla 1717–1795m.*,
Kaunas 2007, Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, ss. 279

<http://dx.doi.org/10.12775/KLIO.2014.029>

W ostatnich latach obserwujemy szybki rozwój badań nad parlamentaryzmem Wielkiego Księstwa Litewskiego. W tej kwestii wiele dzieje się nie tylko w historiografii polskiej¹, ale też białoruskiej i litewskiej. Pomimo to, bardzo dużo problemów wciąż wymaga szczegółowych badań. Do tej pory dostatecznym zainteresowaniem historyków nie cieszą się na przykład badania nad litewskimi zgromadzeniami partykularnymi. Do dzisiaj powstały tylko monografie sejmików: trockiego, brzeskolitewskiego i wileńskiego². Ta ostatnia, zapewne ze względu na język wykładu (litewski) i mały nakład, nie wzbudziła dotychczas większego zainteresowania wśród badaczy polskich. Dlatego jest przedmiotem tej recenzji, choć ukazała się już dość dawno.

Książka Robertasa Jurgaitisa, *Vilniaus seimelio veikla 1717–1795m.* („Funkcjonowanie sejmiku wileńskiego w latach 1717–1795”) jest rozprawą z zakresu historii prawa. W pierwszym rozdziale wstępnym autor omówił stan i główne problemy badań nad sejmikowym samorządem, a następnie scharakteryzował cele, podstawę źródłową, ramy chronologiczne oraz konstrukcję pracy.

Rozprawa została oparta na imponującej podstawie źródłowej, głównie rękopiśmiennej, ze zbiorów litewskich, polskich, białoruskich i rosyjskich. Wśród źródeł drukowanych dominują pamiętniki i wydawnictwa aktowe, których wybór jest wyjątkowo trafny. Poza tym autor z wielką zna-

¹ Najważniejszą pracę na temat litewskiego parlamentaryzmu wydał Andrzej Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569–1763*, Warszawa 2002.

² A. B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki*, Warszawa 2000; D. Konieczna, *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzeskolitewskiego w latach 1565–1763*, Warszawa 2013; R. Jurgaitis, *Vilniaus seimelio veikla 1717–1795m.*, Kaunas 2007.

jomością odniósł się również do literatury przedmiotu. Starał się zestawić własne ustalenia z wynikami pracy innych badaczy.

Tematyka pracy została ograniczona do lat 1717–1795. Jest to słuszne, gdyż rzeczywiście konstytucje sejmku 1717 roku zmieniły funkcjonowanie sejmików. Na uwagę jednak zasługuje argumentacja wyboru daty początkowej, którą zaprezentował autor. Jurgaitis stwierdził mianowicie, że

Chociaż ostatnie bezkrólewie w XVII wieku i rok 1697 – początek rządów dynastii saskiej – w historiografii jest dość popularną cenzurą, to nie jest ona ważna dla aspektu parlamentaryzmu Rzeczypospolitej i działalności samorządu szlacheckiego (*Nors paskutinis XVII a. tarpuvaldis ir 1697 m. Saksų dinastijos valdymo pradžia – istoriografijoje gan populiari cezūra, tačiau turint galvoje Respublikos bajoriškojo parlamentarizmo ir bajoriškosios savivaldos raidos aspektus ji nėra tokia reikšminga*; s. 12).

Trudno się zgodzić z tym stwierdzeniem Jurgaitisa, gdyż w 1698 roku został wyznaczony stały termin oraz kompetencje sejmiku gospodarskiego w WKŁ¹. Wydarzenie to miało duży wpływ na działalność samorządów w WKŁ. Co więcej, rozszerzenie cenzur czasowych pozwoliłoby autorowi rozprawy na przesłedzenie zmian i weryfikacji praktycznej prawa pisanego przez sejmik wileński. Jurgaitis spróbował uzupełnić tę lukę w drugim rozdziale „Sejmiki lub kontury ustroju sejmików WKŁ w XVIII wieku” („Seimeliai arba LDK povietų seimelių sistemoms kontūrai XVIIIa”, s. 41–45), gdzie swoje rozważania oparł wyłącznie na literaturze przedmiotu. Nie dało to jednak oczekiwanego efektu, gdyż nie ukazało ewolucji sejmiku wileńskiego.

W najobszerniejszym rozdziale trzecim „Sejmik lub specyfika organizacji i funkcjonowania sejmiku wileńskiego” („Seimelis arba Vilniaus seimelio organizacinis veiklos aspektas ir funkcionavimo specyfika”) autor zaprezentował ogólne zasady funkcjonowania sejmików litewskich na przykładzie samorządu wileńskiego. Szeroko omówił miejsce obrad i ustalił, że sejmiki wileńskie najczęściej odbywały się przy bramie zamkowej, a w wy-

¹ Postanowienie generalne stanów WKŁ przy rozejściu się z pospolitego ruszenia między Ławnem a Puzewiczami dnia 21 decembra anno 1698 uczynione, Lietuvos Mokslų Akademijos Centrine biblioteka w Wilnie (LMAB), F. 17–177, s. 142–179.

jątkowych wypadkach szlachta gromadziła się w katedrze wileńskiej. Autor podkreślił, że wyżej wymienione „miejsca obrad znajdowały się na terytorium zamku, dlatego szlachta w postanowieniach śmiało mogła deklarować fakt, że sejmik odbył się w tradycyjnym miejscu” (*visos šios posėdžiū vietos buvo pilių teritorijoje, todėl seimelio nutarimuose bajorija galejo drąsiai deklaruoti faktą, jog seimeliai vyksta tradicinėje vietoje*, s. 74).

Nieco dalej Jurgaitis próbował zaprezentować problem zwoływania sejmików. Pewną niekonsekwencją jest twierdzenie autora, że „sejmiki (na przykład elekcyjne, gospodarskie i inne) zwoływał swoimi uniwersałami wojewoda wileński i inni urzędnicy” (*Seimelius (pvz. elekcinius, ūkinius ir kt.) savo universalais sušaukdavo Vilniaus vaivada ar kiti pareigūnai*, s. 74). Wiadomo bowiem, że istniały w tym zakresie regulacje prawne. Sejmik gospodarski miał wyznaczony stały termin obrad, natomiast sejmik elekcyjny na urzędy, zgodnie z II Statutem, zwoływał monarcha, a w przypadku jego nieobecności w WKŁ – wojewoda².

Niesłusznie Jurgaitis zakwalifikował też do zjazdów prywatnych sejmik wileński z 1735 roku. Według ustaleń autora

wyjątkowa sytuacja miała miejsce w 1735 roku, kiedy Jan Benedykt Wolski, chorąży wileński, zwołał zjazd i został jego dyrektorem (*Nietradicinis atvejis susiklostė 1735 m. kai savo universalais sušaukęs seimelį Vilniaus vaivadijos vėliavininkas Jonas Benediktas Volskis (Wolski) tapo ir jo direktoriumi*; s. 74).

Treść omawianego aktu jest bardzo interesująca, ale ma formę aktu sejmiku konfederacyjnego³. Wiadomo też, że w 1734 roku Jan Benedykt Wolski, jako chorąży wileński i pułkownik generalny województwa wileńskiego, podpisał akt konfederacji generalnej zwolenników elekcji Stanisława Leszczyńskiego⁴, którzy stawiali opór zbrojny Rosjanom i Sasom aż do

² A. Rachuba, op. cit., s. 203, 210.

³ Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, oddział rękopisów, nr 97, k. 115–120; *Акты издаваемые Виленскою археографическою комиссией (АВАК)*, t. 13, Вильна 1886, s. 168–171.

⁴ *Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. I, *Okresy bezkrólewí*, opr. H. Lulewicz, Warszawa 2006, s. 380; por. AVAK, t. 13, s. 152.

1735 roku. Recenzentka jest przekonana, że skrupulatna analiza przedstawionej wyżej sytuacji pozwoliłaby autorowi ustosunkować się do istniejącej w literaturze przedmiotu tezy⁵ i stwierdzić, że wileńskie sejmiki konfederacyjne, podobnie jak w innych powiatach WKL, zwoływały władze konfederackie lub ich przywódcy w powiatach.

W kolejnych rozważaniach Jurgaitis zaprezentował czas trwania sesji sejmiku wileńskiego oraz próbował ustalić godzinę rozpoczęcia i zakończenia posiedzenia, poza tym wytypował miesiące, w których szlachta wileńska najczęściej obradowała. Według ustaleń autora sesje najczęściej otwierano o godzinie 8.00, a po obiedzie, o 15.00 zamykano. Ponadto samorząd wileński najczęściej pracował w lutym (s.77–79).

Omawiany trzeci rozdział zawiera też analizę kompetencji sejmiku wileńskiego. Jako pierwsze autor omówił uprawnienia administracyjne i zaznaczył, że należą do nich elekcje urzędników ziemskich, poborców i sędziów kapturowych. Recenzentkę dziwi jednak spostrzeżenie Jurgaitisa, że

W okresie bezkrólewia najczęściej sędziowie kapturowi byli wybierani na sejmikach kapturowych, ale przykład sejmiku wileńskiego wskazuje na to, iż w badanym okresie skład sądu kapturowego był wyłaniany podczas sejmików przedkonwokacyjnych (*Tarpuvaldžiais kaptūrinių teismo teisėjai dažniausiai buvo renkami kaptūriniuose seimeliuose, tačiau, kaip rodo Vilniaus seimelio veiklos pavyzdys, tiriamuoju laikotarpiu šio teismo teisėjų sudėtis buvo formuojama prieškonvokaciniuose seimeliuose*; s. 83).

W literaturze przedmiotu już bowiem od dawna utrwaliło się, że obrady przedkonwokacyjne łączono z elekcją sędziów kapturowych⁶.

Niewątpliwie zebrany przez Jurgaitisa materiał⁷ pozwala na omówienie działalności elekcyjnych sejmików wileńskich oraz prześledzenie zmian w ich funkcjonowaniu po 1764 roku, kiedy sejm konwokacyjny zmienił zasady elekcji poszczególnych urzędników. Należy jednak zaznaczyć, że au-

⁵ A. Rachuba, op. cit., s. 208.

⁶ A. B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, s. 184.

⁷ Por.: Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA), F. 21, op. 1, nr 85, k. 293; ibidem, nr 102, k. 679–679v; ibidem, k. 681–681v; ibidem, k. 682–682v; ibidem, nr 122, k. 108–109v; Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów (AGAD, AR), dz. VI, II – 80a, sygn. 1537–1540.

tor nie zaprezentował tych zmian w funkcjonowaniu sejmiku wileńskiego. Podobnie, nie zadawała twierdzenie autora, że „Często na wileńskich sejmikach byli wybierani różni poborcy i lustratorzy” (*Dažnai Vilniaus seimelyje buvo renkami įvairūs mokesčių rinkėjai, liustratoriai*, s. 84). Analiza akt wileńskiego sejmiku gospodarskiego po 1717 roku pozwala na wytypowanie i omówienie kompetencji kontrahentów czopowego i szelężnego, a także deputatów wybieranych do lustracji taryf⁸. W omawianej książce jednak nie znajdujemy takich informacji.

Dalsze rozważania Jurgaitis poświęcił kompetencjom reprezentacyjnym. Jako pierwsze omówił uprawnienia poselskie. W tej części pracy autor zastanawia się nad trybem powstawania instrukcji. Słusznie zaproponował, aby ze względu na treść i cele, wszystkie spisywane na sejmiku wileńskim instrukcje podzielić na dwie grupy: instrukcje wręczane posłom wysyłanym do instytucji parlamentarnych (na przykład na sejm, czy też sejmik generalny) i instrukcje wręczane posłom do urzędników państwowych lub władcy. Szkoda jednak, że poddał analizie

tylko pierwszą grupę wystawianych instrukcji sejmikowych, które bardziej niż instrukcje drugiej grupy odzwierciedlają komunikatywność i treść parlamentaryzmu (*aptarsime tik pirmajai grupei priskirtinų seimelio instrukcijų kurios labiau nei antrosios grupės instrukcijos atspindi parlamentarizmo raišką, turinį*; s. 88).

Twierdzenie autora nie znajduje zrozumienia, gdyż dla monografii sejmiku kompetencja wystawiania przez zjazd szlachecki innego rodzaju instrukcji też jest bardzo ważna i interesująca ze względu na treść i formę.

Niekorzystnym posunięciem było też umieszczenie w omawianym rozdziale podrozdziału „Prawo i zarządzanie państwem” (*„Valstybės valdymas ir teisė”*), gdzie recenzentka nie znalazła analizy kompetencji sejmiku. Jurgaitis w tej części książki, na podstawie instrukcji na sejm, powierzchownie omówił propozycje szlachty wileńskiej co do zmiany funkcjonowania Trybunału WKL. Autor wspominał między innymi, że szlachta wileńska

⁸ Por.: LMAB, F. 264, nr 1107, k. 1–3; LVIA, F. 21, op. 1, nr 79, k. 42–43; ibidem, nr 92, k. 25–26; ibidem, nr 94, k. 922–923v; Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі в Мінске (NGAB), F. 1727, op. 1, d. 12, k. 1012–1013v.

żądała: przyspieszenia pracy Trybunału Głównego, zakazu zasiadania patronom (zawodowym jurystom) obok deputatów oraz regulacji w sprawie przechowywania ksiąg trybunalskich (s. 90).

Podobnie omówienia w osobnym rozdziale wymaga zagadnienie „Skarbowość i finanse” („Ūkis ir finansai”, s. 93–95). Pewną niekonsekwencją jest też treść tego podrozdziału, który opiera się wyłącznie na punktach instrukcji wileńskich. Co więcej, Jurgaitis nie poddał ich analizie. W badanym przez autora okresie najwięcej informacji o działalności skarbowej znajdziemy w laudach spisanych na sejmikach relacyjnych i gospodarskich. Analiza tych akt pozwoliłaby Jurgaitisowi zaprezentować prerogatywy sejmiku wileńskiego w zakresie nadzoru nad poborem i dystrybucją podatków⁹.

Bardzo powierzchownie został też zaprezentowany kolejny podrozdział „Bezpieczeństwo i polityka zagraniczna” („Užsienio polityka ir saugumas”, s. 95–97). Przede wszystkim recenzentkę nie przekonuje oparte na trzech przykładach twierdzenie, że szlachta wileńska więcej uwagi poświęcała bezpieczeństwu powiatu aniżeli polityce zagranicznej (s. 95).

W następnym zagadnieniu „Oświata i religia” („Religia ir švietimas”, s. 97–101) Jurgaitis zaprezentował, rozstrzygane na sejmiku wileńskim, problemy wspomagania remontów budowli kościelnych oraz szkół Zakonu Pijarów w Wilnie i Poniewieżu. Zaznaczył też, że obradujący na sejmikach wileńskich niejednokrotnie domagali się zrównania praw Akademii Krakowskiej i Akademii Wileńskiej. Poza tym autor stwierdził, że na sejmiku wileńskim często omawiano sprawy ważne dla Kościoła katolickiego, a nie samorządu. Jurgaitis twierdzi, że tak się działo, kiedy na sejmiku byli obecni duchowni. Autor przytoczył też przykład takiej sytuacji, kiedy w 1729 roku obradujący próbowali wytypować kandydatów na wakujące biskupstwo wileńskie (s. 99).

Duże zastrzeżenia budzi kolejny podrozdział „Prywatne i grupowe prośby” („Privatus ir grupiniai prašymai”, s. 101), gdzie Jurgaitis omówił

⁹ Zachowany materiał źródłowy pozwala na opracowanie tego zagadnienia: zob.: LMAB, F. 264, nr 1085, k. 1–4; ibidem, nr 1107, k. 1–3; LVIA, F. 21, op. 1, nr 12084, k. 102–103; ibidem, nr 85, k. 73–76v; ibidem, nr 92, k. 25–26; ibidem, nr 92, k. 868–873v; ibidem, nr 97, k. 168–168v; ibidem, nr 116, k. 75–78v; ibidem, nr 117, k. 64–65v.

petita instrukcji wileńskich (s. 101–106). Bardziej udanym posunięciem byłaby analiza całej instrukcji, gdyż pozwoliłaby autorowi zająć stanowisko wobec poruszanego w literaturze przedmiotu problemu nierównorzędności prawnej *petitów* w stosunku do punktów instrukcji¹⁰.

Dalsze rozważania Jurgaitis poświęcił problemom identyfikacji obradujących oraz podjął się próby ustalenia liczby uczestników sejmików wileńskich (s. 109–119). Na uwagę zasługują ustalenia Jurgaitisa co do obecności mieszczan w czasie obrad. Autor przytoczył interesujące przykłady ich udziału w sejmikach wileńskich po 1791 roku (s. 122–123). Podobnie wnikliwie omówił sposoby podejmowania decyzji na sejmiku wileńskim. Zauważył, że

trzeba zwrócić uwagę na to, że w XVIII wieku na sejmikach WKsL najczęściej praktykowano dwa sposoby głosowania: za pomocą kresek lub za pomocą wrzucanych kulek. Pierwszy sposób był praktykowany podczas jawnego głosowania, a drugi bardziej pasował do tajnego (*Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, jog XVIII a. LDK seimeliuose dažniausiai buvo praktikuojama: 1) balsuoti žymint brūkšniukus arba 2) balsuoti į urną metant rutuliukus. Pirmasis būdas paprastai buvo naudojamas atviram balsavimui, o antrasis labiausiai tiko slaptam balsavimui*; s. 136).

Wiele miejsca Jurgaitis przeznaczył praktyce kierowania obradami, szczególnie podkreślił znaczenie funkcji dyrektora sejmiku. Trudne do zaakceptowania jest jednak stwierdzenie, dotyczące odrębności kierowania sejmikami elekcyjnymi. Jurgaitis pisze, że

Unikalna sytuacja zaistniała na sejmiku elekcyjnym, który został zwołany uniwersałem wojewody wileńskiego Michała Kazimierza Radziwiłła i obradował od 23 do 27 października 1747 roku. W ciągu pięciu dni codziennie w czasie obrad zmieniano marszałka sejmiku (*Pakankamai unikali situacija susiklostė Vilniaus vaivados Mykolo Kazimiero Radvilos universalais sušauktame elekciniame seimelyje, kuris vyko 1747 m. spalio 23–27 dienomis. Penkias dienas vykusiame seimelyje direktoriai keitėsi kasdien*; s. 128).

¹⁰ Zob.: J. Seredyka, *Sejm z 1618 roku*, Opole 1988, s. 99.

Wiadomo jednak, że tenże Radziwiłł w 1747 roku, ze względu na potrzebę obsadzenia wszystkich stanowisk sądu ziemskiego oraz wakujących urzędów podkomorzego i chorążego, zaplanował kolejno terminy sejmików elekcyjnych, by zaoszczędzić czas i koszty obywatelom powiatu. Co więcej, po odbytych elekcjach, wojewoda wileński z zadowoleniem podkreślił, że „wszystkie pięć sejmików szczęśliwie zakończyły się”¹¹. Był to więc nie jeden sejmik, ale aż pięć odrębnych, elekcyjnych na urzędy.

Za najbardziej wartościową część książki można uznać rozdział czwarty „Od sejmiku do sejmu lub posłowie sejmiku wileńskiego na sejmach Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1717–1793” („Nuo seimelio iki seimo arba Vilniaus seimelio pasiuntiniai Abiejų Tautų Respublikos seimuose 1717–1793m.”, s. 150) i piąty „Od sejmiku do Trybunału lub deputaci wileńscy na Trybunał Główny WKsL w latach 1717–1792” („Nuo seimelio iki tribunolo arba Vilniaus seimelio deputatai LDK tribunoluose 1717–1792m.”, s. 190), w których autor scharakteryzował działalność wileńskich posłów sejmowych i deputatów trybunalskich. Jurgaitis zauważył między innymi, że posłowie wileńscy w badanym okresie rzadko pełnili funkcję marszałka sejmu, natomiast często pracowali w sądzie sejmowym i różnego typu komisjach sejmowych. Omawiając aktywność deputatów w Trybunale, autor zwrócił uwagę na rolę marszałka oraz obowiązki pisarza w czasie pracy tej instytucji. Poza tym skrupulatnie omówił liczbę posłów, poddał analizie nawet legatów na sejmy elekcyjne. Zrecenzował też wygłaszane na sejmach mowy posłów. Mniej uwagi poświęcił zaś zagadnieniu częstotliwości pełnienia funkcji posła i deputata, gdyż nie poddał analizie wytypowanych do omawianych funkcji przedstawicieli poszczególnych rodzin. Brakuje też w tych rozdziałach omówienia aspektu ograniczania innowiercom praw politycznych.

Dla badaczy parlamentaryzmu litewskiego dużą wartość mają też umieszczone na końcu książki aneksy zawierające wykazy: „Wpisy akt sejmiku wileńskiego z lat 1717–1795 w księgach sądu grodzkiego” („1717–1795 m. Vilniaus seimelio dokumentų įrašai Vilniaus pavieta pilies teisimo aktu ir dekretu knygoje”, s. 217–218), „Wpisy akt sejmiku wileń-

¹¹ Diariusz Michała Kazimierza Radziwiłła, AGAD, AR, dz. VI, II – 80a, s. 1537–1540.

skiego z lat 1717–1795 w księgach wileńskiego sądu ziemskiego” („1717–1795 m. Vilniaus seimelio dokumentų įrašai Vilniaus pavieto žemės teismo tvirtinamųjų aktu knygoje”, s. 219), „Chronologiczny wykaz obrad sejmiku wileńskiego w latach 1717–1795” („Vilniaus seimelio sesijų chronologinis sąrašas 1717–1795 m.”, s. 220–237) i „Spis posłów sejmowych i deputatów trybunalskich wybranych na sejmikach wileńskich w latach 1717–1795” („Vilniaus seimelio deputatu ir pasiuntinių sąrašas 1717–1794 m.”, s. 238–253).

Swoje badania Jurgaitis podsumował we Wnioskach („Išvados”). Przedstawione wyżej zastrzeżenia pozwoliły zauważyć, że część z nich jest niezgodna z materiałem źródłowym, niejasna lub wymaga dyskusji. W książce brakuje zestawienia porównań różnic w funkcjonowaniu samorządu wileńskiego z sejmikami litewskimi i koronnymi.

Poza tym recenzowane dzieło zostało oparte na niejasnej konstrukcji. Autor zaznaczył, że

po raz pierwszy w historiografii wykonamy eksperymentalną analizę, posługując się modelem pionowej i poziomej rozpiętości władzy, który jest szeroko stosowany w socjologii (*pirmąkart istoriografijoje atlikdami eksperimentinę analizę pasitelkėme socialiniuose moksluose plačiai naudojamas vertikaliosios ir horizontaliosios valdžių sklaidos modelius*; s. 107).

Stosując wyżej wspomnianą metodę, Jurgaitis podjął się analizy korelacji różnych rodzajów sejmików. Zaprezentowana przez autora logika rozumowania zakłóciła jasność wykładu. Przede wszystkim uniemożliwiła ukazanie kompetencji różnych typów sejmików. W pracy nie znajdziemy zatem informacji o rzeczywistej działalności sejmiku relacyjnego, elekcyjnego (na urzędy ziemskie), gospodarskiego i konfederacyjnego.

Podsumowując, należy stwierdzić, że dla parlamentaryzmu litewskiego wciąż istnieje potrzeba porównania działalności przynajmniej kilku sejmików. Z żalem należy jednak zaznaczyć, że zaprezentowany przez Jurgaitisa obraz sejmiku może nie wytrzymać konfrontacji podczas próby jego porównania z innymi monografiami sejmików.

Diana Konieczna (Wrocław)